

חוסן חברתי ולאומי – תובנות ביניים והמלצות על רקע מלחמת חרבות ברזל

ענת שפירא ומאיר אלרן

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

מאמר זה מציג תובנות מתוך סמינר שקיים המכון למחקרי ביטחון לאומי ב־6 במארכ 2024, אשר הפגיש בין חוקרי חוסן למומחי תוכן העוסקים בקידום החוסן החברתי הלכה למעשה. לאחר דיונים מקדימים אודות מושג החוסן ותמונת החוסן החברתי בישראל במהלך המלחמה, מציג המאמר שורת המלצות ומתווי פעולה המתמקדים בעיקר בתהליך השיקום של הקהילות המפונות, מתוך הבנה כי תהליך זה הוא מכריע ובעל השפעה גם על היבטים אחרים של החוסן הלאומי. לטענתנו, תהליך השיקום וההתאוששות ממלחמת חרבות ברזל מחייב התארגנות חדשה ומקיפה של המדינה, הרשויות המקומיות והחברה האזרחית לשם התמודדות עם ההפרעה הקשה ושיקום החוסן. התארגנות זו צריכה לתת מענה לתחומים מגוונים ורבים, ביניהם שיקום הישובים והקהילות בצפון ובדרום, תוך שילובם המרבי בתהליך קבלת ההחלטות.

מבוא

בפתח המאמר התייחסות להמשגת החוסן, ובעיקר לאתגר הטמון בשאלה אם הגדרת החוסן צריכה לכלול התייחסות לשימור הזהות החברתית של המערכות הנפגעות. לאחר מכן נבחנת השאלה כיצד יש למדוד חוסן, על רקע סוגיות שעלו במהלך הסמינר. בהמשך מציג המאמר את תמונת החוסן כפי שעלתה בסמינר, הן על בסיס מחקרים וסקרים שהוצגו בו והן על סמך שיחות עם אנשי השטח. תמונה זו מפרטת הן סממנים חיוביים בנוגע לחוסן החברתי והן סממנים מדאיגים. לבסוף מוצגת שורת המלצות ומתווי פעולה המתמקדים בעיקר בתהליך השיקום של הקהילות המפונות, מתוך הבנה כי תהליך זה הוא מכריע ובעל השפעה גם על היבטים אחרים של החוסן החברתי, כפי שעלה בסמינר.

המשגת החוסן

החוסן הוא מושג מופשט, ובשל כך הוא מאפשר שונות רבה בהגדרתו בין חוקרים ותחומים שונים (Southwick et al., 2014), ובוודאי בשימוש הציבורי הפופולרי והבלתי מדויק שלו. בסמינר הוצגה הגדרה גנרית של המושג: החוסן מבטא את "יכולתה של (כל) מערכת להתמודד בהצלחה עם הפרעה קשה או עם אסון, מן הטבע או מידי אדם, לקיים רציפות תפקודית סבירה במהלכה, להתאושש ממנה (bounce back) במהירות ולצמוח (Bounce forward) בעקבותיה, תוך שימור זהותה

מתקפת ה־7 באוקטובר היוותה נקודת מפנה בהתייחסות לנושא הביטחון הלאומי ועוררה צורך לחשוב מחדש על רבים מהמושגים והתפיסות השגורים. מושג החוסן אינו שונה בהקשר זה. נדרשת חשיבה מחודשת על הגדרת המושג, כמו גם על הרכיבים השונים שלו ועל אופני המדידה שלהם. אסון ה־7 באוקטובר והמלחמה המתמשכת מאתגרים את החוסן החברתי הישראלי ומהווים מקרה מבחן חשוב עבורו. מחקרים בתחום החוסן החברתי, לצד שיוח עם אנשי שטח המתמודדים עם האתגרים שנוצרו בעקבות האסון, יכולים לסייע בגיבוש אסטרטגיות ודרכי התמודדות עם המשבר שיסייעו לחברה הישראלית להתאושש ולהתגבר על האתגרים הקשים. מטרת מאמר זה היא להציג תובנות בהיבטים אלו מתוך סמינר שקיים המכון למחקרי ביטחון לאומי ב־6 במארכ 2024, אשר הפגיש בין חוקרי חוסן למומחי תוכן העוסקים בקידום החוסן החברתי הלכה למעשה. זאת במטרה לראות באסון ה־7 באוקטובר ובמשבר המתמשך שיצר נקודת פתיחה אפשרית לתהליכים שיביאו לצמיחה ולהעצמה בחברה הישראלית, וכן לראות את משמעותו של החוסן כמונח כולל המבטא יכולת שאמורה להוביל לתהליך טרנספורמטיבי רב־ממדי בחברה הישראלית, אשר נמצאת במשבר מתמשך מזה כמה שנים, עוד לפני פרוץ המלחמה.

שינוי של צביון זה עקב המשבר הנוכחי יעיד על פגיעותה של החברה ועל עומקו של המשבר יותר מאשר על חוסנה. רכיב השימור של זהות וערכים טומן בחובו גם אתגרים למחקר: לעיתים קשה להגדיר מהי זהותה ומהם ערכיה הבסיסיים של חברה. אילו ערכים ניתנים לשינוי כחלק מתהליך ההתאוששות ואילו ערכים ראוי לשמר? כך למשל יש אינדיקציות לכך שבחברה הישראלית כיום אין בהכרח תמיכה גורפת ברעיון הדמוקרטיה הליברלית, ועולה השאלה אם שינוי של רעיון זה כרעיון מכונן של החברה הישראלית יעיד על חוסנה של החברה, או דווקא על פגיעותה.

מדידת החוסן

לצד שאלת ההמשגה עלו בסמינר גם שאלות כבדות משקל ביחס לאופנים שבהם אפשר וראוי לבחון ולמדוד חוסן בכלל, וחוסן חברתי בפרט (Hosseini et al., 2016). גישה מקובלת גורסת כי היבט מרכזי של חקר החוסן הוא שעליו להיבחן לאורך זמן, ולא בנקודת זמן בודדת. לא פחות חשוב הוא ההיבט ההשוואתי (Cutter et al., 2010). זאת ביחס לסוגי משברים אחרים, עוצמתם ומאפייניהם, דוגמת משבר הקורונה או המשבר הפוליטי שפקדו את ישראל. כך גם בהשוואה בין ישראל למדינות אחרות, דוגמת אוקראינה בזמן המלחמה הנמשכת שם. קל וחומר ראוי הדבר גם בהשוואה בין קבוצות וקהילות שונות בישראל, כמו בין קיבוצים, מושבים, ויישובים עירוניים, או בין אוכלוסיות שונות כמו חילונים, דתיים וחרדים, או בין יהודים וערבים. נוסף על כך יש מקום גם להשוואות בין קבוצות שהושפעו מן ההפרעה באופנים שונים, דוגמת השוואה בין הקהילות המפונות או אלו שהייתה להן נגיעה ישירה למתקפת ה-7 באוקטובר לבין החברה הכללית בישראל.

מדידת החוסן יכולה להתבצע בשילוב בין שתי גישות: האחת, המתבססת על בחינת תפיסה (סובייקטיבית) של החוסן (Béné et al., 2019), מתבצעת בעיקר באמצעות סקרי דעת קהל ושאלונים, קבוצות מיקוד או ראיונות. יש להכיר בכך כי לצד הבעיות הכלליות המאפיינות לעיתים שאלונים וסקרים, דוגמת הטיית הרציה החברתית, קיימת גם בעיה שחלק מהגורמים הנבחנים במסגרת חקר החוסן קשים להגדרה ולכימות. כפי שצוין בסמינר, חלק מהמונחים המשמשים בשאלונים ובסקרים פתוחים לפרשנות שונה ועלולים ליצור בלבול בקרב הנשאלים. הדבר נכון גם לגבי מרכיבי החוסן וגם לגבי מושג החוסן עצמו, שאינו מוכר על בוריו בקרב ציבור הנשאלים, שאינם מבחינים בדרך כלל בין מושג החוסן למושג של יכולת עמידה מול הפרעות. כל אלה עשויים להשפיע על תוצאות הסקרים, ולכן ראוי לשלב מגוון רחב של

וערכיה הבסיסיים". מושג זה תקף לסוגים שונים של חוסן ובכללם חוסן לאומי, קהילתי ואישי. עם זאת ניתן לדייק ולהתאים אותו להיבטים ספציפיים של חוסן. כאמור לעיל, קיימת הסכמה רחבה יחסית בין החוקרים על כך שהחוסן מייצג למעשה יכולת של כל מערכת להתמודד בהצלחה ובגמישות עם הפרעה קשה או עם אסון, מן הטבע (דוגמת הקורונה) או מידי אדם (דוגמת המשבר של המלחמה הנוכחית שבו מצויה ישראל), ולהתאושש מאלה. החוסן הוא בעיקרו מסגרת להתייחסות פונקציונלית, המאפשרת למערכת לתפקד במהלך מצבי משבר וחירום ולאחריהם. חוסן יכול להתייחס לפרט, למשפחה, לקהילה, לחברה על מרכיביה, אך גם לארגונים שונים, לכלכלה ולתשתיות. כל אלה אמורים לייצר יחדיו את החוסן הלאומי (Kimhi, 2016). עם זאת וכפי שהודגש בסמינר, חוסן חברתי או לאומי אינו "אוסף" של חוסנים אישיים, קהילתיים או מערכתיים, או סכימה טכנית פשטנית שלהם. בדרך כלל מתקיימים פערים משמעותיים ושונות בין המרכיבים השונים של הקהילה, החברה או הלאום לבין חוסנם של המרכיבים אותם. הפאזל המאפיין את המערכות והסביבות השונות מחייב גישה דיפרנציאלית למדידת החוסן ולניתוחו ברמות ובמערכות השונות ובקשרים ביניהן (Ungar, 2013).

מתקפת ה-7 באוקטובר, בהיותה הפרעה מטלטלת במיוחד, חידדה את הצורך לבחון בקפדנות את הזיקה בין החוסן החברתי לבין מרכיבי הזהות החברתית של המערכות הנפגעות ברמה הקהילתית והלאומית. לכן הוצע בסמינר להוסיף להגדרת החוסן את הרכיב שלפיו ההתאוששות והצמיחה בעקבות המשבר צריכים להתבצע תוך שימור זהותה וערכיה הבסיסיים של החברה. זאת מתוך הבנה כי כאשר המשבר והשלכותיו משנים באופן עמוק ויסודי את זהותה ואת ערכיה הבסיסיים של החברה, עד כדי כך שהיא משתנה באורח מהותי, יש ספק אם שינוי יסודי כזה מעיד על חוסנה של המערכת הנדונה, או אולי דווקא על פגיעותה. שינוי עמוק בצביון הבסיסי של מערכת, חברה או מדינה יכול להיתפס כמשבר בפני עצמו. מנגד היו שטענו בסמינר כי שינוי ערכי כשלעצמו יכול להיתפס כצמיחה והתבגרות של חברה.

כך למשל בהקשר הישראלי: הצביון הבסיסי של המדינה – שאכן נתון עתה בוויכוח פנימי המאיים כשלעצמו על החוסן החברתי הישראלי – משמעותו שמירה על היותנו מדינה יהודית ודמוקרטית ליברלית. אלו הם ערכיה הבסיסיים של החברה הישראלית אשר ראוי לשמר אותם, למרות המחלוקת הקיימת סביבם וסביב האינטראקציה וההיררכיה ביניהם. סביר להניח כי

אלה יכולים להציף מידע חשוב וסוגיות שלא בהכרח באות לידי ביטוי במחקרים האקדמיים. ממצאי המחקרים והשיח עם גורמי השטח שהוצגו במסגרת הסמינר הצביעו הן על מגמות מעודדות ביחס לחוסן החברתי בישראל והן על מגמות מדאיגות. יש לציין, כי מאז קיום הסמינר, המשיך המכון למחקרי ביטחון לאומי לקיים סקרי דעת קהל הבוחנים היבטים של החוסן החברתי בישראל. ניכר בעליל, כי ככל שהמערכה בעזה נמשכת, משבר החטופים נותר ללא פתרון ונמשך חוסר הוודאות בצפון, קיימת עליה ניכרת בסממנים הפוגעים בחוסן החברתי בישראל. ניתן לראות את **ממצאי הסקרים הללו באתר המכון**.

ראוי להזכיר ברקע הכללי ובמבט לעבר כי יש לישראל ולעם היהודי יכולת התאוששות גבוהה וחוסן חברתי רב, גם מול הפרעות קשות במיוחד.

בטרם נבחן את הממצאים שהוצגו בסמינר ובמחקרים השונים שנערכו מאז ה־7 באוקטובר, ראוי להזכיר ברקע הכללי ובמבט לעבר כי יש לישראל ולעם היהודי יכולת התאוששות גבוהה וחוסן חברתי רב, גם מול הפרעות קשות במיוחד. נקודת הפתיחה של ה־7 באוקטובר הציבה את ישראל במגמה מעורבת בהיבטים של חוסן. מחד גיסא, מתקפת חמאס התבצעה על רקע של משבר חברתי ופוליטי עמוק בחברה הישראלית וקיטוב ניכר בין מגזרים שונים. מאידך גיסא, המצב המקור־כלכלי של ישראל (המהווה אינדיקציה לחוסן הכלכלי, שהוא אחד ממרכיבי החוסן החברתי) היה סביר. למרות היוזמה של הרפורמה המשפטית קודם ל־7 באוקטובר היו לישראל יחס חוב תוצר נמוך (כ־61 אחוזים), רזרבות מט"ח גדולות מאוד (כ־200 מיליארד דולר) ושיעור אבטלה נמוך (כארבעה אחוזים).

סממנים חיוביים

בחינה של היבטי החוסן החברתי הישראלי מצביעה על מספר מדדים המהווים סימנים חיוביים ועל יכולת ההתאוששות של החברה הישראלית. מדדים אלו נוגעים בין היתר לחוסן הכלכלי הישראלי; להתאוששות המהירה של הצבא; לחוסן של הקהילות הרלוונטיות; לתפקוד ארגוני החברה האזרחית והתקשורת הישראלית. בהמשך נרחיב על מדדים אלו.

חוסן כלכלי

בחינה של החוסן הכלכלי הישראלי מראה כי נקודת הפתיחה החיובית אפשרה לקובעי המדיניות הפיסקלית

שיטות מחקר על מנת לבחון אוכלוסיות שונות. נוסף על כך הודגש כי ראוי להשתמש בשיטות מעורבות דוגמת שאלונים מקוונים, שאלונים טלפוניים וסקרי פנים אל פנים (למרות עלותם הגבוהה). לצד זאת יש לקיים גם קבוצות מיקוד שמאפשרות להתמקד בפלחי אוכלוסייה שמושפעים באופנים ייחודיים מהמצב, דוגמת המפונים מהצפון או מהדרום.

הגישה השנייה מתבססת על בחינה — רצוי מתמשכת — של ההתנהלות התפקודית (האובייקטיבית) של המערכת הנבחנת, בהיבט של חוסנה מול הפרעה קשה (Enderami et al., 2022). גישה זו מאפשרת מעקב אחר ממדי הנסיגה התפקודית הצפויה מייד לאחר ההפרעה מול שלבי ההתאוששות הצפויים, על בסיס מדדים שונים המתייחסים לשגרה המוכרת של המערכת הנדונה לפני המקרה, והשינויים או התנודות שחלים בה אחריו. ניתן להשתמש במשתנים ברמה הקהילתית, החברתית או אף הלאומית באשר לחזרה לשגרה (כמו מוסדות חינוך, מקומות עבודה, שימוש בתחבורה ציבורית, בילוי שעות פנאי), או להתאוששות בתחום הכלכלי (תנודות בבורסה, בשיעורי מט"ח, שימוש בכרטיס אשראי) או תנודות דמוגרפיות במרחבים מובחנים, בעיקר כאלה שניזוקו מההפרעה הנבחנת. שילוב מחקרי של שתי הגישות מאפשר איסוף מושכל של נתונים ליצירת תמונת מצב אמينة, מדויקת ולאורך זמן של החוסן החברתי על היבטיו השונים.

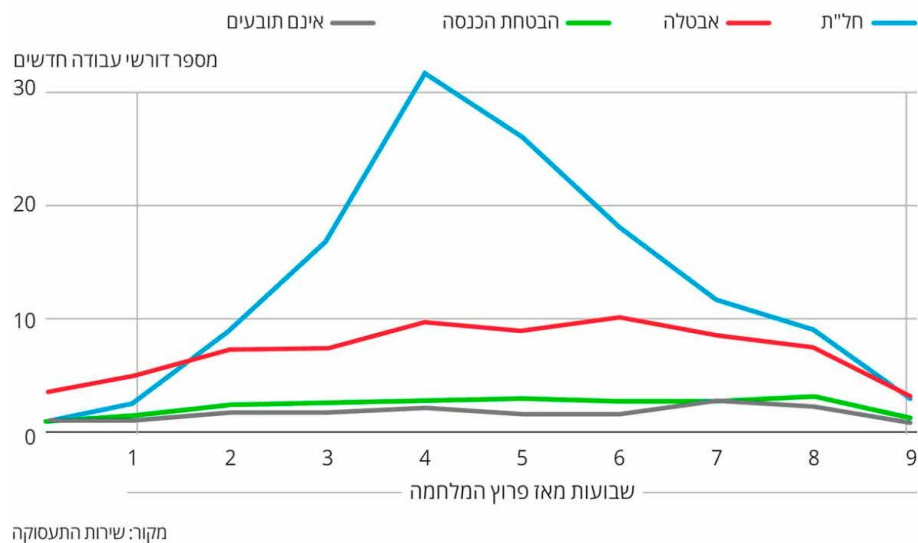
החוסן החברתי בישראל מאז ה־7 באוקטובר — ממצאי המחקרים והשיח כפי שעלו בסמינר

מאז ה־7 באוקטובר נערכו בישראל מספר מחקרים על ידי גופי מחקר שונים שבחנו את סוגיית החוסן החברתי בישראל על בסיס נתונים ומדדים, בעיקר של סקרי דעת קהל.¹ בסמינר הוצגו בין היתר מחקרי רוחב ואורך של המכון למחקרי ביטחון לאומי, שהתבססו על מאמץ ממוקד לאיסוף הנתונים על ידי **מרכז הנתונים של המכון** ושל **תוכנית RESWELL באוניברסיטת תל אביב**. על מנת להעריך בצורה מעמיקה ומפורטת יותר את החוסן החברתי בישראל בעת הזו ראוי לשלב בשרטוט תמונת המצב גם את נקודות המבט והחוויית של האנשים והארגונים הפועלים בשטח. מדובר באלה המושפעים מהמצב, דוגמת המפונים, משפחות החטופים, חיילים בסדיר ובמילואים, כולל פצועים ומשפחות החללים, והן בקרב אלו הפועלים לתיקון המצב, למשל קבוצות מתנדבים המסייעות לאוכלוסיות במצוקה, או מסגרות ממוסדות כמו מנהלת תקומה, הקואליציה הישראלית לטראומה ואחרות, אשר נציגיהן השתתפו בסמינר.

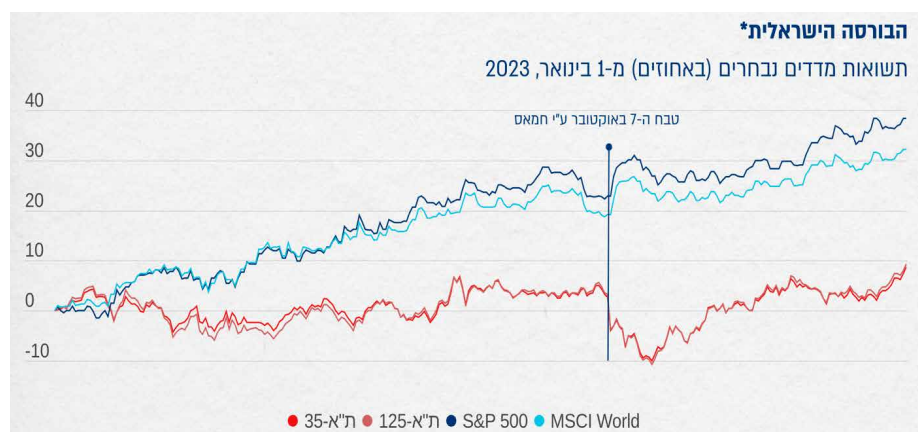
תרשים 1

קצב ההוצאה לחל"ת התמתן

מספר דורשי העבודה החדשים, לפי סוג תביעה, באלפים

תרשים 2

המהווה אינדיקציה כלכלית חיונית ומעיד גם על מידה מסוימת של חזרה לשגרה. גם הבורסה המקומית הראתה חוסן אל מול החשש מבריחת הון למקבילותיה בחו"ל בשל המלחמה. אחרי ירידה חדה בימים הראשונים של המלחמה, מדדי הבורסה המקומיים גבוהים יותר משהיו ערב המלחמה. מספר דורשי העבודה החדשים נמצא בירידה מחודש נובמבר, אך כי הוא החל לעלות בארבעת השבועות האחרונים. נתונים אלו מצביעים על חוסנו של המשק הישראלי. ואולם כדי לשמר את המסלול הכלכלי החיובי הזה, בעיקר אחרי הורדת דירוג האשראי של ישראל, נדרשת מדיניות תקציבית אחראית של הממשלה, אשר לא ברור עדיין אם תתממש.

בממשלה והמדיניות המוניטרית בבנק ישראל להגיב למצב ולחזק את החוסן הכלכלי, ובכך להשפיע לטובה על החוסן החברתי. עניין זה בא לידי ביטוי בהקלות בזכאות לדמי אבטלה לשכירים שפוטרו או שיצאו לחופשה ללא תשלום (חל"ת) החל מה-7 באוקטובר, ובמענקי אכלוס למפונים מהנגב המערבי ומיישובי הצפון. במישור המוניטרי, בימים הראשונים למלחמה נגיד בנק ישראל פרופסור אמיר ירון השרה אמון בשווקים כשהצהיר כי בנק ישראל יתערב בשוק המט"ח, ובכך מנע פיחות חד של השקל אל מול המטבעות הזרים. גם כיום, על אף הנסיבות המדאיגות, ישראל מצויה במסלול כלכלי חיובי למדי בממדים רבים. כך למשל ניתן לראות את השיפור שחל בהוצאות כרטיסי האשראי,

הממוסדת ביקורת על כך שאינה ביקורתית מספיק, אולם התגייסות זו סייעה בהתלכדות החברה ובגיבושה כמו גם לחיזוק אמון הציבור – רכיבים מרכזיים בחוסן החברתי.

סממנים מדאגים

לצד הסממנים החיוביים שנמנו לעיל, תמונת החוסן החברתי בישראל מורכבת גם מסממנים מדאגים, המעוררים חשש ביחס למדדי ההתאוששות הנדרשת, וכפועל יוצא מכך ביחס לחוסן החברתי. מן הסמינר עלה כי סממנים אלו ממוקדים בארבעה היבטים מרכזיים: עוצמת הטראומה הקולקטיבית, המבוטאת ביתר שאת בקרב הקהילות המפונות, שגם מתקשות לחזור לרציפות תפקודית; תפקוד לקוי של הממשלה וחשש מיכולתם של ארגוני החברה האזרחית להמשיך למלא את מקומה לאורך זמן; חוסר אמון שמביע הציבור בממשלה; קיטוב חברתי הפוגע בסולידריות. להלן נרחיב על כל אחד מהיבטים אלו.

קהילות המפונות

אסון ה-7 באוקטובר הוא טראומה קולקטיבית הנמשכת בעוצמה ניכרת. טראומה זו עודנה ניכרת בקרב האזרחים בישראל ומשפיעה על מצב רוחם ועל התנהלותם. אין ספק כי אזרחים שהושפעו ישירות מכך, דוגמת הקהילות המפונות בצפון ובדרום, סובלים יותר מהשפעות אלו. בין היתר ניתן למצוא לכך אינדיקציות בסקר שנערך במכללת תל חי ופורסם בינואר 2024, שלפיו 48 אחוזים מהתושבים המפונות ו-54 אחוזים מהתושבים שהתפנו באופן עצמאי מהצפון דיווחו כי הם סובלים מתסמיני פוסט-טראומה.

לפי סקר שנערך במכללת תל חי ופורסם בינואר 2024, 48 אחוזים מהתושבים המפונות ו-54 אחוזים מהתושבים שהתפנו באופן עצמאי מהצפון דיווחו כי הם סובלים מתסמיני פוסט-טראומה.

לצד הנתונים העולים מהסקרים, יש להתייחס גם למדדים נוספים. ניתן למשל להתייחס לעלייה ניכרת במספר הפונים **למרכזי החוסן**. בשנת 2022 נרשמו במרכזי החוסן כ-7,000 מטופלים, ומאז אוקטובר האחרון פנו אליהם יותר מ-19 אלף מטופלים. במרכז החוסן גליל מערבי עלה הביקוש לטיפולים ב-400 אחוזים. העלייה המשמעותית בביקוש מקשה על יכולתם של המרכזים לספק עזרה מקצועית לכל הזקוקים לה. בהיעדרה תהיה כנראה פגיעה בחוסן של הקבוצות הנזקקות לתמיכה של מרכזי החוסן.

התאוששות הצבא

לצד החוסן הכלכלי המהווה סממן חיובי, ניתן להצביע גם על התאוששות הצבא ימים ספורים לאחר פתיחת המלחמה, כעל סממן מעודד בעל השפעה חיובית על החוסן החברתי. תפקוד הצבא במערכה ובפרט של כוחות המילואים מעיד על יכולת גבוהה מאוד של התאוששות, המעידה על חוסנה של המערכת הצבאית. לצד זאת, נוכח הקשרים ההדוקים בין הצבא והחברה בישראל, ההתאוששות המהירה של הצבא תרמה גם היא לחוסן החברתי, בין היתר משום שסייעה בחיזוק אמון הציבור בצבא, ששיעורו גבוה מאוד ויציב למדי מאז תחילת המלחמה. לאמון זה משמעות תורמת לחוסן החברתי.

חוסן של הקהילות בנגב המערבי

גם התפקוד של הקהילות בנגב המערבי ואופן התנהלותן ב-7 באוקטובר ובתקופה שאחריהם סממנים חיוביים. הדבר התבטא גם בהתארגנותו המקדימה בתחום הביטחוני (כיתות הכוננות), גם בסיפורי הגבורה של אזרחים בשבת השחורה, גם בקיבוצי הספר ובשדרות, באופקים ובנתיבות, גם בהתארגנותם המרשימה במלונות לאחר הפינוי מבתיים ולא פחות מכך – בחתירת רובם לחזור לבתייהם ולקהילותיהם לכשיתאפשר, ובחזרת רבים מהם הביתה החל מתחילת מארס, לפי קריאת מנהלת תקומה וצה"ל. כל אלו מעידים על מידה סבירה של רציפות תפקודית בתוקף הנסיבות הקשות לאחר האסון, כמו גם על סימנים ראשוניים של התאוששות לקראת תחילתו של שיקום. זאת בשונה מהמפונות מהצפון, שעדיין ניצבים ללא אופק של תקווה שיאפשר להצביע על סימני התאוששות בקרבם.

תפקוד החברה האזרחית והתקשורת

גם תפקוד החברה האזרחית בחירום היה מרשים מאוד, בעיקר בתקופה הראשונה, והוא סייע בשמירה על הרציפות התפקודית של הקהילות והאזרחים ובפרט מול תפקודה הדל של הממשלה. לצד השמירה על הרציפות התפקודית, ההתגייסות של ארגוני החברה האזרחית גם תרמה לחיזוק הסולידריות בחברה הישראלית ולתחושת הביטחון האישי של הנשאלים, שהן רכיב בתפיסת החוסן החברתי. כך למשל, בחודש הראשון למלחמה ציינו יותר מ-70 אחוזים מהנשאלים בסקרי המכון למחקרי ביטחון לאומי כי ביטויי סולידריות חברתית דוגמת התארגנויות לתרומות מחזקים את תחושת הביטחון האישי שלהם. גם התגייסות התקשורת הממוסדת, אף שהיא מעוררת אי-נוחות לעיתים, היא סממן חיובי המעודד את הסולידריות בחברה הישראלית ואת הזדהותה עם מטרות המלחמה. אומנם לפרקים נמתחה על התקשורת

מצומצמים. זאת ועוד, בקרב המפונים מהצפון לא רק שלא ניכרת התקדמות, אלא גם מול היעדר אפשרות או תוכנית פעולה להחזרתם לשגרה, רובם נמצאים במצוקה גוברת ללא אופק ותקווה.

תפקוד הממשלה

התפקוד הבעייתי של הממשלה, גם במהלך המלחמה וכולל בסוגיות אזרחיות, מעלה חששות בנוגע להשפעתו על החוסן החברתי. דוגמה לכך ניתן למצוא בפירוק מרכז השליטה האזרחי למלחמה, שאמור היה להיות גוף על-משרדי שנועד לתכלול ולנתב את עבודת משרדי הממשלה בצד האזרחי של המלחמה. בפועל הוא היה גוף ללא סמכויות עד שקיומו התמסס. דוגמה אחרת היא החלטת שר הביטחון בדצמבר 2023 להקים מנהלת 'אופק צפוני', שאמורה הייתה לפעול בין היתר לשיקום תשתיות שנפגעו במהלך הלחימה ולסייע בהשלמת פרויקט מיגון היישובים שצמודים לגבול. המנהלת עוררה ציפיות בקרב תושבי הצפון, שקיוו כי זו תפעל בדומה ובמקביל למנהלת תקומה העוסקת בשיקום הנגב המערבי, אך תקוותיהם נכזבו לפי שעה. חוסר תפקוד זה מקשה על הרציפות התפקודית של הקהילות הרלוונטיות, כפי שהוזכר גם לעיל, וחותר תחת אמון הציבור בממשלה. אומנם חלק מחוסר התפקוד אozן על ידי התפקוד המרשים של ארגוני החברה האזרחית, אולם קיימים חששות ניכרים ביחס ליכולתם להמשיך לשאת בעול לאורך זמן, וההסתמכות עליהם אף מאירה באור בעייתי את התפקוד החסר של הממשלה.

חוסר התפקוד הממשלתי אף מועצם נוכח התחושה של דשדוש בלחימה בעזה, הנגרמת בין היתר מהיעדר תוכנית מדינית לתקופה שלאחר המלחמה. ההערכות הנשמעות על התמשכות הלחימה עוד חודשים רבים נוספים מעוררות דאגה בקרב הציבור, כמו גם חששות ממשיים ביחס לרציפות התפקודית בישראל. גם מצב הלחימה בגבול הצפון והאפשרות של התרחבות למלחמה כוללת עם חזבאללה מדאיגים מאוד, בעיקר עקב היכולות הצבאיות של הארגון לגרום לפגיעה קשה בעורף האזרחי והחשש הציבורי מפני פגיעה כזו. הסמינר אומנם נערך לפני ההסלמה האחרונה עם איראן (אפריל 2024), אולם ברור גם כי זו תרמה לספקות של אזרחי ישראל לגבי העתיד.

גם סימני השאלה המתרחבים ביחס לסיום המלחמה ו"היום שאחרי", ולצידם הנסיגה המסתמנת בתמיכה הבינלאומית בישראל ובייחוד מצד ארצות הברית, מעוררים חששות ניכרים וביקורת על תפקוד הממשלה. חששות אלו משפיעים לרעה על החוסן החברתי ועל יכולת העמידה של החברה הישראלית לטווח הארוך.

גם הדיווחים מהשטח, כפי שבאו לידי ביטוי בסמינר, הצביעו על תחושות קשות של התושבים בנגב המערבי עקב הטראומה והמצוקה, המוחרפות בקרב המפונים בשל תחושת הפליטות המאתגרת שמשפיעה מאוד על חלק גדול ממשפחות המפונים. הדבר נכון כנראה במידה שונה לגבי המפונים מהצפון, שאין צפי לשובם לבתייהם והם מוטרדים מאוד מהמצב ביישוביהם. מעל כל אלה מרחפת סוגיית החטופים, המשפיעה במידה שונה על הציבור הישראלי כולו, וכמובן משפיעה בצורה קשה מאוד על משפחות החטופים, החשות שהחברה הישראלית "מתקדמת" לשגרה ופחות אנשים מזדהים עם מצוקתם ופועלים ציבורית להחזרתם. הדבר מתבטא גם בירידה במספר המשתתפים בעצרות ההזדהות בכיכר החטופים בתל אביב. נסיבות אלה מעוררות חשש כי "מופר החוזה החברתי". ככל שחולף הזמן והחטופים אינם שבים הביתה, גוברת ההשפעה השלילית של סוגיה זו על החוסן החברתי כפצע מדמם במרקם החברתי הישראלי.

במקביל יש לבחון את סוגיית הרציפות התפקודית של החברה הישראלית. בהקשר זה חשוב להבחין בין הרציפות התפקודית של מרבית החברה הישראלית, שלא הושפעה ישירות ממתקפת ה־7 באוקטובר ואשר מצויה במצב סביר יחסית, לבין הרציפות התפקודית של אלה שהושפעו ישירות ובהם המפונים, משפחות החטופים, משפחות אנשי המילואים ועוד, שעדיין רחוקים מחזרה לרציפות תפקודית סבירה. אומנם הצפי הכולל הוא להתאוששות איטית לאחר המלחמה, אולם יש ליצור הבחנות ברורות ופילוחים לפי קבוצות אוכלוסייה ומוסדות. הבחנות אלו חשובות, שכן ראוי להביא בחשבון שהקבוצות הפגועות במיוחד בחברה הישראלית מאסון ה־7 באוקטובר ומנזקי המלחמה אינן באות לידי ביטוי כמותי בסקרים, אולם השפעתן על מצב הרוח הציבורי רבה.

חוסר התפקוד הממשלתי אף מועצם נוכח התחושה של דשדוש בלחימה בעזה, הנגרמת בין היתר מהיעדר תוכנית מדינית לתקופה שלאחר המלחמה.

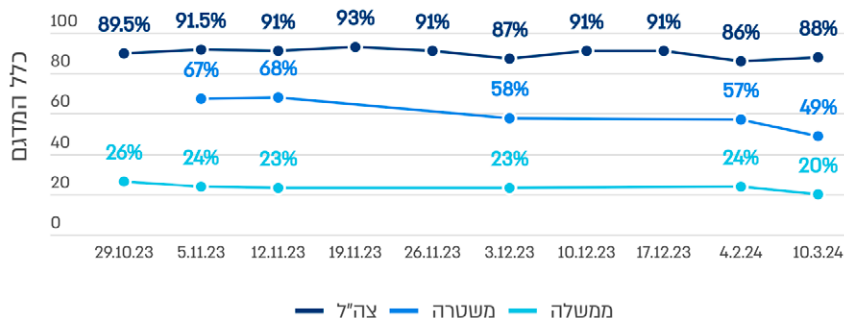
יש לציין כי בנגב המערבי ניכרים אומנם סימנים ראשוניים חיוביים של חזרה לשגרה דוגמת חידוש הפעילות של מערכת החינוך, המאפשרת תחילת של שיבה הביתה. בבתי הספר בשדרות נרשמה כבר בתחילת מארס נוכחות של למעלה מ־50 אחוזים, וגם חלק מהמשפחות שפוננו מהעיר שבו אליה. אף על פי כן, השיבה ליישובים מעוררת גם חששות ודאגות, בעיקר נוכח התמשכות ירי מתוך הרצועה, אף כי בהיקפים

תרשים 3

ממצאי סקר חרבות ברזל

שיעור המשיבים שהביעו אמון במוסדות – במידה רבה ודי רבה

סקר חרבות ברזל האחרון נערך בין התאריכים 7 עד 10 במארס 2024 בהובלת הדסק לאיסוף וניתוח נתונים במכון למחקרי ביטחון לאומי. עבודת השדה בוצעה על ידי מכון "רפי סמית" ובמהלכה רואיינו באינטרנט 500 איש ואישה המהווים מדגם מייצג של האוכלוסייה היהודית הבוגרת בישראל בגיל 18 ומעלה. טעות הדגימה המרבית לכלל המדגם $\pm 4\%$ ברמת ביטחון של 95%.

תרשים 4

ממצאי סקר חרבות ברזל

שיעור המשיבים שהביעו אמון באישים – במידה רבה ודי רבה

זה מדאיג במיוחד נוכח העובדה שבמחקר ראשוני שבוצע לאחרונה במוסד שמואל נאמן, בהובלת ד"ר ראובן גל, עלה כי נשאלים תפסו את האמון במנהיגות ובמוסדות הממשלה כגורמים החשובים ביותר לחוסן חברתי. יש לציין כי מטבע הדברים, רמת האמון בממשלה גבוהה יותר בקרב אלו המזדהים כימנים במישור

אמון הציבור

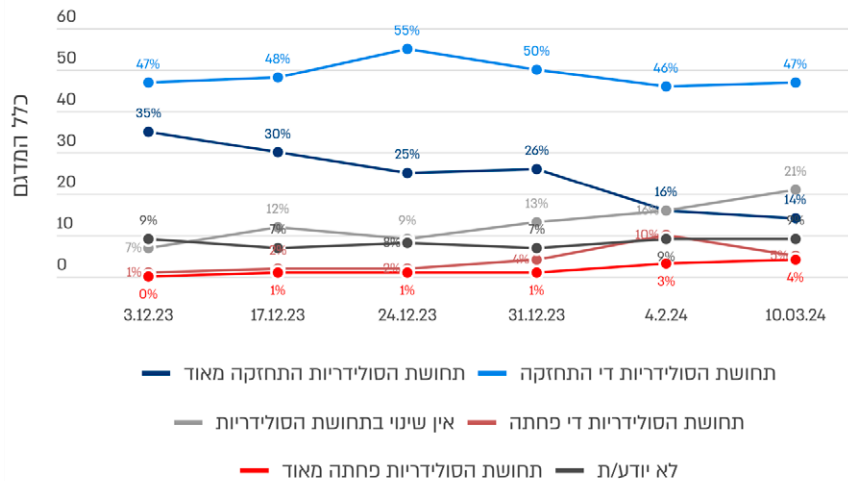
נתוני הסקרים שבוצעו במכון למחקרי ביטחון לאומי מעידים על רמה גבוהה של אמון בצה"ל ובמשטרה, אף יותר מאשר בימי שגרה. לעומת זאת, נתוני רמת האמון בממשלה נמוכים מאוד ויציבים לאורך המלחמה. מדובר בתופעה חמורה המשפיעה לרעה על החוסן החברתי. נתון

תרשים 5

ממצאי סקר חרבות ברזל

לדעתך, האם חל שינוי בתחושת הסולידריות בחברה הישראלית בעת הזו?

הפילוח הפוליטי מצביע על כך שחוסר האמון בממשלה אינו נובע בהכרח מתפקודה במהלך מלחמת חרבות ברזל, אלא הוא תוצר של פערים פוליטיים שהתקיימו גם לפני המלחמה. עם זאת, עצם קיומה של רמת אמון נמוכה הוא סממן מדאיג בפני עצמו ביחס לחוסן החברתי. נוסף על כך וכפי שנרחיב להלן, פערי האמון הללו בין בעלי תפיסות פוליטיות שונות הם גם סממן מדאיג כשלעצמו, בשל העובדה שהם מעצימים את הקיטוב החברתי המתקיים בחברה.

קיטוב חברתי

לצד סממנים מדאיגים אלו לא ניתן להתעלם מחידוש השיח הפוליטי המקטב, שהוא גורם מדאיג במיוחד לגבי החוסן החברתי. כאמור לעיל, למתקפת ה-7 באוקטובר קדם משבר פוליטי-חברתי חמור, אשר העיב מאוד על הסולידריות החברתית והוביל לפגיעה חמורה מאוד באמון במוסדות המדינה. בראשית המלחמה ניכרה תופעת ה"התכנסות סביב הדגל" ונדמה היה כי החברה הישראלית מניחה את המשבר בצד, אולם באחרונה ניכרת חזרה של השיח הפוליטי המקטב לקדמת הבמה – דבר המוביל להשפעות שליליות על הסולידריות החברתית, ובשל כך גם על החוסן החברתי. מנתוני הסקרים של המכון עולה כי מאז תחילת המלחמה חלה ירידה של כ-20 אחוזים בשיעור המשיבים הסבורים כי תחושת הסולידריות בחברה הישראלית התחזקה מאוד. הנתונים המתייחסים לאלו המאמינים כי הסולידריות בחברה הישראלית התחזקה למדי אומנם

האידיאולוגי, אף כי גם בקרבם פחות ממחצית מביעים אמון בממשלה. כך למשל עולה מסקר שבוצע ב-10 במארס 2024. בעוד השיעור הכללי של מביעי אמון בממשלה עמד על 20 אחוזים, בקרב המזדהים כימין עמד שיעורם על 37 אחוזים, ואילו בקרב המזדהים כמרכז עמד שיעורם על 10 אחוזים בלבד.

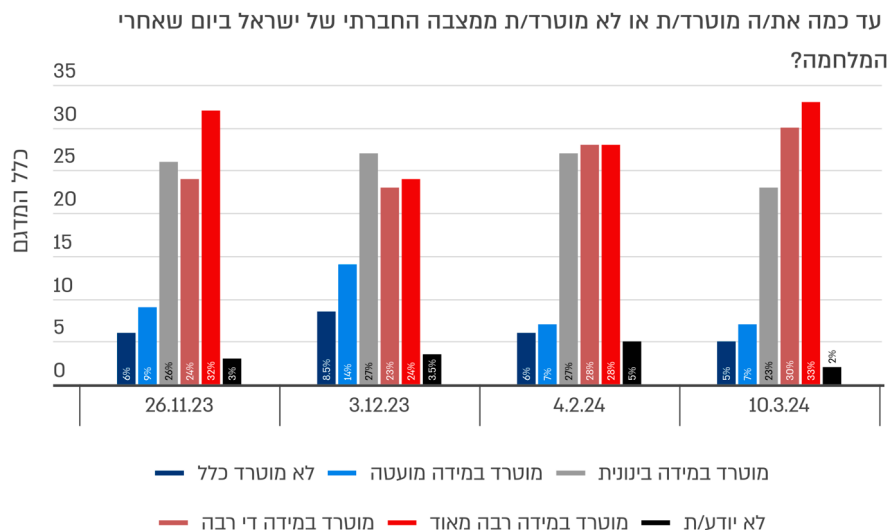
בראשית המלחמה ניכרה תופעת ה"התכנסות סביב הדגל" ונדמה היה כי החברה הישראלית מניחה את המשבר בצד, אולם באחרונה ניכרת חזרה של השיח הפוליטי המקטב לקדמת הבמה – דבר המוביל להשפעות שליליות על הסולידריות החברתית, ובשל כך גם על החוסן החברתי.

תמונה דומה עולה מנתוני האמון באישים. בקרב הציבור הכללי נהנה הרמטכ"ל מרמת אמון גבוהה בהרבה מזו של ראש הממשלה, ובעקביות רבה. הפילוחים הפוליטיים מצביעים על תמונה מעט מורכבת יותר. בסקר שבוצע ב-10 במארס, בעוד השיעור הכללי של משיבים שהביעו אמון ברמטכ"ל עמד על 63 אחוזים, בקרב אלו המזדהים כימין צנח שיעורם ל-49 אחוזים. לעומת זאת, בקרב אלו המזדהים כמרכז עלה שיעורם ל-73 אחוזים. וכן, בעוד שבקרב המדגם הכללי שיעור מביעי האמון בראש הממשלה עמד על 27 אחוזים, בקרב מצביעי ימין הוא עמד על 52 אחוזים (יותר מאלו שהביעו אמון ברמטכ"ל). מנגד, 10 אחוזים בלבד מקרב אלה המזדהים כמרכז הביעו אמון בראש הממשלה.

תרשים 6

ממצאי סקר חרבות ברזל

המלצות ומתווי פעולה

החוסן החברתי הוא גורם חשוב במעלה לביטחון הלאומי בכלל, ובמשבר הנוכחי בפרט. על מנת לשקם את החוסן החברתי בישראל ולהוביל את החברה הישראלית מהמשבר לעבר התאוששות וצמיחה יש לחזק את תודעת החוסן בציבור ובהנהגה הלאומית והמקומית וליצור מתווי פעולה מוכוונים יעדים ברמות השונות. מתווים כאלה צריכים לשמש בסיס לתוכניות שישלבו את התובנות המחקריות ואת התאוריות בנושא החוסן, כפי שעלו בסמינר, עם מדיניות הממשלה והרשויות המקומיות ועם התפיסות והצרכים של הציבור בכלל, ושל האוכלוסיות המושפעות באופן ישיר מהמשבר המתמשך בפרט. על רקע זה גובשו מספר המלצות ומתווי פעולה הנוגעים לצעדים שיש לנקוט כדי לחזק את החוסן החברתי בישראל ולסייע בהתאוששות החברה הישראלית מאסון ה-7 באוקטובר.

ראשית, ראוי לכלול את החזרת כל החטופים, את השיקום והשגשוג של יישובי הספר שנפגעו ושל התושבים שנעקרו מבתיהם במהלך המלחמה ואת חידוש תחושת הביטחון שלהם כחלק ממטרות המלחמה. זאת על פי התפיסה שהניצחון יתבטא בהשגת כל מטרות המלחמה, שתכליתן צריכה להיות שיפור משמעותי ובר-קיימא של המציאות הביטחונית, בדגש על ההתיישבות בספר לאורך זמן. יש לתעדף יעדים קונקרטיים אלה תוך גיבוש והטמעת ההבנה הבסיסית כי מטרת העל של התהליך אינה רק שיקום או התאוששות, שמשמעותם חזרה לנקודת המוצא שלפני ה-7 באוקטובר, אלא השגת

יציבים לאורך תקופת הסקרים, אך ניתן להעריך בזירות כי הדבר מצביע בעיקר על תנועה בין שתי הקטגוריות, שעדיין מעידה על פגיעה בתחושת הסולידריות. זאת ועוד, חלה עלייה משמעותית בשיעור המשיבים המוטרדים במידה רבה מאוד או די רבה ממצבה החברתי של ישראל אחרי המלחמה.

החשש מחידושו של השיח העוין המפלג מקבל תימוכין גם מהמחקר שנערך במרכז RESWELL, שלפיו קיימים הבדלים ניכרים – הן לגבי חוסן לאומי והן לגבי חוסן קהילתי ואישי – בין תומכי הממשלה לבין אלו המוגדרים כניטרליים או כמתנגדיה (Kaim et al., 2024). חשוב ומעניין לציין כי בקרב הקבוצה שתומכת בממשלה נצפו רמות חוסן גבוהות יותר בהשוואה לקבוצה שמתנגדת לממשלה. הדבר בא לידי ביטוי גם ביחס למדדים של תקווה ומורל. מנגד, במדדים השליליים – תפיסת הסכנה, האיומים ועוד – נצפו רמות גבוהות יותר בקרב מתנגדי הממשלה.

חשוב להדגיש כי בין הגורמים שהם סממנים מדאיגים ביחס לחוסן החברתי קיימים כמובן גם יחסי גומלין. כך למשל ניכר כי התפקוד הבעייתי של הממשלה משפיע הן על יכולתן של הקהילות המפונות לחזור לשגרה והן על אמון הציבור בממשלה. נוסף על כך וכפי שהוצג לעיל, קיימות השפעות הדדיות בין הקיטוב החברתי ובין אמון הציבור בממשלה. יחסי גומלין אלו מעצימים את הסממנים המדאיגים, מגבירים את השפעתם ומדגישים את חשיבותו של מציאת פתרון מערכתי כולל, כפי שיפורט להלן בפרק ההמלצות.

על מדדי חוסן אחרים, ובפרט אלו שצוינו כמדאגים במסגרת הסמינר:

- לממשלה אחריות כוללת ראשונה במעלה לתכנון, לתקצוב ולהכוונת היישום של השיקום הלכה למעשה. זה מחייב תחילה הבנה של המשימה והצבתה בראש סדר העדיפויות הלאומי כחלק מתפיסת הביטחון הלאומי המחודשת הנדרשת. כפי שהממשלה צריכה לעצב את המרכיבים העתידיים של הביטחון הפיזי, בדגש על תפיסת הביטחון הצבאי ובהתחשב במרכיביו הכלכליים, כך היא מחויבת לכלול את החוסן החברתי כמרכיב ביטחוני מהמעלה הראשונה. כל זה מצריך ממשלה מודעת, המחויבת ופועלת לשיקום מיטבי של נזקי האסון. חשוב גם להבין כי תהליך השיקום צריך להיות להתמקד בצמיחה – לא רק בהחזרת המצב לקדמותו אלא גם בהתאוששות ושיקום של האזורים הרלוונטיים (שכאמור קיים פער נרחב ביניהם), באופן שיהווה התקדמות לעומת נקודת הפתיחה של המשבר.
- תהליכי העצמת החוסן החברתי – הלאומי והקהילתי – מתחילים מלמטה, מהאנשים ומהקהילות עצמן. מחקרים שבחנו את דרכי קבלת ההחלטות בתהליכי שיקום מורכבים מצאו כי לעיתים קרובות מדי מדובר בתהליכים בירוקרטיים שבהם מתקיים ייצוג חסר של פרטים, קהילות ומיעוטים, בדגש על נשים, על אנשים עם צרכים מיוחדים ועל ארגוני חברה אזרחית. הצעד הראשון והחשוב ביותר הוא לשלב את אלה באופן מיטבי בתהליך קבלת ההחלטות במסגרות התכנון והיישום של השיקום, כמו מנהלת תקומה הפועלת כבר ומנהלות נוספות שחייבות לקום עבור מגזרים אחרים. תושבי הנגב המערבי ונציגיהם, כמו גם תושבי הצפון מדגישים שוב ושוב כי הם רוצים ותובעים להיות חלק מתהליך קבלת ההחלטות. שיתופם המהותי ראוי שיעשה בהחלטות לטווח המידי, הבינוני והארוך. כך למשל, סקר שנערך בקרב תושבי המועצה האזורית אשכול הדגיש כי חלק ניכר מהם רוצים לגור ביישוב אחר בחבל אשכול עד שיוכלו לחזור הביתה, וכי רבים שואפים לשמר את הצביון היישובי שהכירו לפני האסון. זאת בזיקה לעיקרון המודגש לעיל, בדבר הצורך בשימור הזהות והערכים של המערכת הנדונה.
- לשילוב האזרחים בתהליך קבלת ההחלטות מספר השלכות חשובות: הוא מגביר את הסיכוי שההחלטות והתוכניות ישקפו נאמנה גם את רצונות התושבים, הקהילות וצורכיהם. הניסיון עד כה מראה כי זה לא נעשה במידה מספקת. זאת ועוד, שילוב אזרחים בתהליכי קבלת ההחלטות מעלה למודעות היבטים

“התאוששות מרחיבה” של חידוש וצמיחה רב-ממדית ברמה הלאומית והמקומית. סוגיות החטופים ושיקום יישובי הספר שנפגעו מקרינות על רבים מהסממנים המדאגים ביחס לחוסן. הן בעלות השפעה לא רק על הקהילות המפונות עצמן אלא גם על תפיסת הציבור בדבר תפקוד הממשלה, ומכאן גם על אמון הציבור בממשלה, ועל כן הן מהוות נדבך מרכזי בתהליך חיזוק החוסן. יש להן גם השפעה ניכרת על הרציפות התפקודית של החברה הישראלית, וכפועל יוצא מכך גם על מדדים פונקציונליים של חוסן, דוגמת ההתאוששות הכלכלית.

שיתוף הציבור בתהליכי קבלת ההחלטות יחזיר גם לתושבים את תחושת המסוגלות והשליטה על חייהם, שהיא אחד מהמרכיבים שנפגעו בשל הטראומה. השיתוף גם אמור להחזיר את האמון שלהם במערכת.

תהליך השיקום, ובעיקר ההתאוששות והצמיחה, צפוי להיות ארוך, מאתגר ומלא מהמורות. יש לגשת אליו בגישה מערכתית כלל-לאומית מתוך מודעות לממד הזמן ולאחריות של המדינה והממשלה ליעדים אלה. נוכח ממדי האסון ונזקיו הפיזיים והתודעתיים חסרי התקדים, יש להתייחס לתהליך זה כאל מרוץ למרחקים ארוכים. במסגרת זו יש גם לתת את הדעת כי בעוד עבור חלק מהחברה הישראלית אנו מתקרבים ליום שאחרי, הרי עבור ציבורים רבים המלחמה טרם הסתיימה ולמעשה, כפי שנאמר בסמינר, “אנחנו כל הזמן לפני האירוע, תוך כדי האירוע ואחרי”. מכאן שתהליך ההתאוששות, גם כאשר יתחיל, הוא רב-ממדים, כאשר כל מגזר וקבוצה בארץ זקוקה למרכיבים ולתמריצי התאוששות וצמיחה על פי צורכיהם, מאפייניהם ורצונותיהם. זו צריכה להיות הנחת העבודה של העוסקים במלאכה: להימנע מהתייחסות כוללנית לכל הציבור הישראלי ובמקום זאת לנקוט גישה דיפרנציאלית וחומלת, תוך הקשבה לכל קבוצה כשלעצמה.

קיימים ומוכרים בספרות המקצועית, על בסיס לקחים של אסונות המוניים שהתרחשו בעבר בעולם, כמה עקרונות פעולה בסיסיים המשפרים באופן משמעותי את סיכויי ההצלחה של תהליכי השיקום וההתאוששות. עקרונות אלו הוצגו גם בסמינר, ונכון ללמוד וליישם אותם בהתייחס למצב הנוכחי ובהתאמה לנסיבות המקומיות. חשוב להדגיש כי עיקר ההמלצות בהקשר זה גוגע להתמודדות עם הקהילות המפונות, וזאת הן מתוך הבנה כי המשבר שבו הן מצויות הוא החרף ביותר ולכן מחייב את מרב הפעילות מצד גורמי השיקום, והן משום שהטיפול במפונים משפיע במידה ניכרת גם

ביותר הוא ההון החברתי המגשר, שיכול להיבנות במרחבים ציבוריים – פארקים, מתנ"סים, בתי כנסת, מסעדות וכדומה. ניתן לראות זאת למשל בקהילת עין הבשור, אשר מצליחה לשקם את עצמה באופן עצמאי. חשוב להדגיש כי בעיתות שלום החלוקה של האתרים שמצמיחים הון חברתי אינה שוויונית ויש פערים בין קהילות שונות. בעוד בקהילות מסוימות ישנו ריבוי של פארקים ומרחבים קהילתיים למשל, בקהילות אחרות קיים רק מספר מצומצם שלהם. דווקא משום שחלק ניכר מן היישובים שהושפעו מאסון ה-7 באוקטובר שייכים לפריפריה החברתית והגיאוגרפית של ישראל, יש לשים דגש על כך שתהליך השיקום יכול לבנות תשתיות חברתיות שסייעו ליישובים ולקהילות לבנות את ההון החברתי הנדרש שיעזור להם לשקם את חוסנם. נראה שהגופים המעורבים בתהליך השיקום מודעים לסוגיה זו ועושים מאמץ לכלול גם היבטים חברתיים כחלק מהשיקום הפיזי. כך למשל מנהלת תקומה חותרת להקמת מרכזי ספורט ומרכזי תרבות אזוריים כחלק מהתוכנית, כמו גם לחיזוק מערכת החינוך המקומית, בזיקה לצורכי התושבים.

- תחומי בריאות הנפש והתמיכה הפסיכוסוציאלית תופסים מקום חשוב בהעצמת החוסן. בטווח המיידי יש נפגעי נפש בדרגות שונות, שיזדקקו לטיפול מקצועי נוכח היקף הטראומה. לצד זאת יש להתייחס גם לעזרה ראשונה פסיכוסוציאלית, באמצעות הכשרת אנשי שטח להתייחסות ולהתמודדות עם סוגיות אלו ולחיזוק הרשתות החברתיות בקהילה. **מרכזי החוסן הפזורים בשטח** (ועתה גם בקרבת ריכוזי מפונים ברחבי הארץ) הם גורם מרכזי בתחום חיוני זה. העובדה שמרכזי החוסן היו מוכרים לקהילות שנים רבות לפני האסון ושהקהילה ידעה להשתמש בהם הפכה אותם גם במצב הנוכחי למרכיב מסייע משמעותי מאוד. מרכזי החוסן כוללים מטפלים שחוו בעצמם את האסון והדבר מקל את ההתמודדות, שכן הם יצרו מציאות משותפת עם המטופלים, החוויה והשפה הטיפולית.

- עיקרון נוסף לשיקום מוצלח הוא התיאום ושיתוף הפעולה בין הגורמים השונים. בהקשר זה חשוב לציין כי "עוטף עזה" אינו מהווה ישות משפטית ואינו חופף את כל היישובים הנכללים במועצות האזוריות וברשויות המקומיות שמולן פועלת מנהלת תקומה. יש כאן אתגר להתגבר על השוני בין היישובים השונים באופיים וכן במרחק שלהם מהגבול עם רצועת עזה, מה שמדגיש אף יותר את הצורך בתיאום וביכולת מערכתית. מהדיווחים בשטח מסתמנים לעיתים פערים וחסמים בין משרדי הממשלה לבין מנהלת

שמקבלי החלטות חיצוניים לא תמיד מביאים בחשבון. כך למשל, בתהליך פינוי היישובים לא הובאו בחשבון מלוא ההשלכות של מגורי מפונים לאורך זמן במלונות – דבר שמציב אתגרים קשים למבנה המשפחתי. יש לציין כי נכון ל-26 במארס שהו במלונות יותר מ-20 אלף ממפוני הצפון וכ-7,000 ממפוני הדרום. כך גם רבות מהמשפחות המפונות חיות מזה חודשים בפיצול גיאוגרפי מאתגר ומתסכל. שיחות עם מפונים יוצרות רושם כי מקבלי ההחלטות אינם מודעים דיים לקשיים אלו ואינם מקדמים פתרונות מתאימים. שיתוף הציבור בתהליכי קבלת ההחלטות יחזיר גם לתושבים את תחושת המסוגלות והשליטה על חייהם, שהיא אחד מהרכיבים שנפגעו בשל הטראומה. השיתוף גם אמור להחזיר את האמון שלהם במערכת.

- נראה כי במנהלת תקומה מודעים לצורך זה ולכן נציגי המנהלת מקפידים לציין כי מלכתחילה היא עוסקת בשיתוף הציבור בתהליכי קבלת ההחלטות. כך דווח על מפגשים עם תושבים ועל ניהול "שולחנות עגולים" עם מומחים שונים, כולל קיום קשר עם הרשויות המקומיות בנגב המערבי. אף על פי כן עולה השאלה אם מדובר בעיקר בהקשבה לתושבים, ואם ההחלטות אכן משקפות את התפיסות והצרכים שהם מביעים. הקולות הנשמעים מהשטח מצביעים על כך שיש עוד דרך ארוכה לעשות בתחום חיוני זה.

- בעוד מנהלת תקומה עושה את הצעדים הראשונים לשיקום יישובי הנגב המערבי, אין התארגנות מערכתית להתמודדות עם האתגרים של יישובי הצפון ומפניהם הרבים. אין גם התארגנות מדינתית הנדרשת להתמודדות עם האתגר הקיים ועם האתגרים הצפויים עם התרחבותה האפשרית של המלחמה לגזרת הצפון. זהו מחדל ברור שאפשר וצריך לפעול לתיקונו מיד, על מנת לשפר את מוכנות המדינה על כל מרכיביה למלחמה מתמשכת ומאתגרת בכל היבטיה. הדרישה להתארגנות מערכתית כזו מגיעה גם מן השטח, כפי שניתן לראות במכתב ששיגרו ראשי רשויות בצפון לראש הממשלה ב-10 במארס, ובו דרשו הן פתרונות ביטחוניים לאיום מצד חזבאללה והן גיבוש תוכנית לחיזוק הצפון.

- עיקרון חשוב נוסף לחיזוק החוסן הוא הדגשת ההתבססות על ההון החברתי של הקהילות הנפגעות. בעוד שבמרבית תהליכי השיקום מאסון יש נטייה להדגיש את הממד הפיזי, הרי יש לתת את הדעת על כך שחוסן אמיתי מגיע מרמת הקהילה באמצעות הון חברתי מחבר (bonding), מגשר (bridging) ומקשר (linking) (Aldrich, 2017). מבין אלו החשוב

תפיסת החוסן הלאומי ותדע להוביל את ישראל ואזרחיה להתאוששות מרחיבה ולצמיחה מחודשת במהירות האפשרית. כל זאת במקביל ובשילוב עם תהליכי ההתאוששות של מערכת הביטחון. על פי ההתייחסות בחודשי המלחמה לתחום האזרחי נראה כי כל זה יוכל להתקיים רק לאחר אתחול רב־ממדי מחודש של מערכות הממשל וזיקותיהן אל החברה האזרחית, שצריך להביא לשינוי סדר העדיפויות במדינת ישראל.

תת־אלוף (דימ') ד"ר מאיר אלרן הוא מרכז האשכול הפנימי

במכון למחקרי ביטחון לאומי. meiryelran@gmail.com

ענת שפירא היא חוקרת במכון למחקרי ביטחון לאומי ודוקטורנטית במחלקה לפילוסופיה באוניברסיטת תל אביב.

anats@inss.org.il

מקורות

קמחי, ש', אשל, י', מרציאנו, ה', קאים, א', עדיני, ב' (2024, א, 28 בינואר). **חוסן האוכלוסייה ומדדי התמודדות לאורך שלוש מדידות חוזרות במהלך המלחמה הנוכחית**. Reswell.

<https://tinyurl.com/muw9wbkn>

קמחי, ש', אשל, י', מרציאנו, ה', קאים, א', עדיני, ב' (2024, ב, פברואר). **הקשר בין חוסן האוכלוסייה ומדדי התמודדות לבין מידת התמיכה בממשלה – 3 חדשים לאחר פרוץ המלחמה**. Reswell.

<https://tinyurl.com/5n75nfyfz>

Aldrich, D.P. (2017). The importance of social capital in building community resilience. In W. Yan & W. Galloway (eds.), *Rethinking resilience, adaptation and transformation in a time of change* (pp.357-364) Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-50171-0_23

Béné, C., Frankenberger, T., Griffin, T., Langworthy, M., Mueller, M., & Martin, S. (2019). 'Perception matters': New insights into the subjective dimension of resilience in the context of humanitarian and food security crises. *Progress in Development Studies*, 19(3), 186-210. DOI:10.1177/1464993419850304

Cutter, S.L., Burton, C.G., & Emrich, C.T. (2010). Disaster resilience indicators for benchmarking baseline conditions. *Journal of Homeland Security and Emergency Management*, 7(1). DOI:10.2202/1547-7355.1732

Enderami, S.A., Sutley, E.J., & Hofmeyer, S.L. (2022). Defining organizational functionality for evaluation of post-disaster community resilience. *Sustainable and Resilient Infrastructure*, 7(5), 606-623. <https://doi.org/10.1080/23789689.2021.1980300>

Hosseini, S., Barker, K., & Ramirez-Marquez, J.E. (2016). A review of definitions and measures of system resilience. *Reliability Engineering & System Safety*, 145, 47-61. <https://doi.org/10.1016/j.res.2015.08.006>

Kaim, A., Siman Tov, M., Kimhi, S., Marciano, H., Eshel, Y., & Adini, B. (2024). A longitudinal study of societal resilience and its predictors during the Israel-Gaza war. *Applied Psychology: Health and Well Being*, 1-18. DOI:10.1111/aphw.12539

תקומה הממשלתית, בינה לבין הרשויות המקומיות וביניהן לבין הקהילות והתושבים ביישובים השונים. גישור על פערים אלה הוא משימה מאתגרת לכל אחד מהגורמים המטפלים וגם למטופלים. בנסיבות הנוכחיות הדבר מחייב רגישות וגישה דיפרנציאלית, כולל מול קבוצות קטנות של אזרחים ובעיקר אנשים עם צרכים מיוחדים.

• הפעילות המבורכת של ארגוני החברה האזרחית התבטאה בהתגייסותם המרשימה למתן מענה לאזרחים במצוקה. נודעה לה משמעות מפליגה בייחוד בתחילת המלחמה, בזמן שמשרדי הממשלה התקשו מאוד לתפקד. לאחרונה מתרבים הסימנים המצביעים על מידה של "התעייפות" ארגוני החברה האזרחית ועל הקושי שלהם להתמיד במתן הסיוע הנדרש לאורך זמן. ברור שלא להאמין כי יכולת לספק לאורך זמן מענה מספק לכלל הצרכים של התושבים, ובפרט לא לצרכים מערכתיים דוגמת בריאות, חינוך, רווחה או תעסוקה. במצב שבו גם לממשלה ולרשויות המקומיות אין יכולת מוחלטת לספק את הצרכים הנדרשים, יש למצוא דרך לתיאום ביניהן לבין ארגוני המתנדבים כדי למקסם את היעילות והתפוקות של כלל מרכיבי המערכת ולהבטיח כי הם משרתים את צורכי התושבים.

אם הגורמים האחראים על השיקום יאמצו המלצות אלו, סביר להניח כי תהליך השיקום של הקהילות המפונות יהיה אפקטיבי יותר. הדבר יחזק את הרציפות התפקודית ויעיד כי תפקוד הממשלה חוזר למסלול, ותהיה לכך השפעה חיובית על החוסן החברתי. לצד זאת אמון הציבור בממשלה עשוי להתגבר ואולי אף יצטמצם הקיטוב החברתי. במקביל לצעדים אלה רצוי גם כי הממשלה תפעל לחיזוק היבטים אלו של החוסן באופן עצמאי, למשל באמצעות הימנעות משיח פוליטי רעיל ופוגעני המגביר את הקיטוב החברתי וחותר תחת האמון בה.

לסיכום, תהליך השיקום וההתאוששות ממלחמת חרבות ברזל מחייב כבר עכשיו התארגנות חדשה ומקיפה של המדינה, הרשויות המקומיות והחברה האזרחית לשם התמודדות עם ההפרעה הקשה ושיקום החוסן החברתי. במאמר זה התוונו מסגרת תפיסתית המבוססת על מחקרי עומק ועל ניסיון מהארץ ומהעולם, לצד תובנות שעלו ממחקרים שנערכו במהלך המלחמה ומשיחות עם גורמי שטח שהוצגו בסמינר.

מסגרת זו אמורה להציב קווים מנחים לתכנון ולניהול מערכתי של המאמץ שכבר נדרש, ואשר יידרש ביתר שאת בשנים הבאות. עתה נדרשת חשיבה אזרחית לאומית חדשה ואחרת, שתשכיל להתבסס על מרכיבי

הערות

1 את סקרי המכון למחקרי ביטחון לאומי ניתן למצוא בקישור:
<https://tinyurl.com/3bmdjj63>
לתובנות שעלו מהסקרים של תוכנית RESWELL ראו: קמחי
ועמיתיו, 2024א, 2024ב; Kaim et al., 2024
כן הוצגו בסמינר מחקר ראשוני שבוצע במוסד שמואל נאמן
בהובלת ד"ר ראובן גל וטרם פורסם, וסקרי דעת קהל שביצע
פרופ' יפתח גפנר בקרב תושבי המועצה אזורית אשכול, שניתן
למצוא אותם בקישור: <https://tinyurl.com/y3s7t94j>

Kimhi, S. (2016). Levels of resilience: Associations among individual, community, and national resilience. *Journal of Health Psychology*, 21(2), 164-170. <https://doi.org/10.1177/135910531452400>

Southwick, S.M., Bonanno, G.A., Masten, A.S., Panter-Brick, C., & Yehuda, R. (2014). Resilience definitions, theory, and challenges: interdisciplinary perspectives. *European Journal of Psychotraumatology*, 5(1), 25338. doi: 10.3402/ejpt.v5.25338

Ungar, M. (2013). Resilience, trauma, context, and culture. *Trauma, Violence, & Abuse*, 14(3), 255-266. <https://doi.org/10.1177/1524838013487805>